

FOTOĞRAF SANATI BAĞLAMINDA ÇEVRE FARKINDALIĞI

M. Çağatay GÖKTAN

*Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
cagataygoktan@hotmail.com*

ÖZ

Anahtar kelimeler:
*Fotoğraf, Sanat,
Çöp, Çevre Kirliliği,
Farkındalık*

Günümüzün gittikçe büyüyen sanayileşme, kentleşme ve tüketim koşulları ile birlikte hızlı ve kontrolsüz bir artış gösteren çöp üretimi, küresel çaptaki çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. İnsanoğlu, her geçen gün daha da şiddetli bir oranda yaşadığı çevreyi kirletmekte ve doğal kaynaklarını da tüketmektedir. Her ne kadar bazı devletler, işletmeler ve sivil toplum kuruluşları gerekli tedbirlerin alınması yönünde “yeşil” başlıklı kavramlarla ifade edilen bir takım girişimler başlatmış olsalar da, alınan önlemler hala yetersiz kalmaktadır. Bu anlamda çevre sağlığına yönelik üretim ve tüketim alışkanlıklarının yeniden gözden geçirileceği çok daha duyarlı bir davranış modeli geliştirilmesi gerekmektedir. Çevre kirliliğine çöpler üzerinden dikkat çeken bazı sanatçıların tematik çalışmalarını konu alan bu makale, fotoğraf sanatının insan ve doğa yaşamını iyileştirme çabası içerisinde olan etkilerine odaklanarak; birey ve toplumları bilinçlendirmek anlamında nasıl bir rol üstlenebileceğini inceleyerek çöp üretimi ile ilgili farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır.

THE ENVIRONMENT AWARENESS IN THE CONTEXT OF ART OF PHOTOGRAPHY

ABSTRACT

Keywords:
*Photography, Art,
Trash, Environ-
mental Pollution,
Awareness*

Constantly growing industry, urbanization and excessive consumerism have brought a global environmental issue that is the uncontrolled rapid increase in garbage production. Day by day, the mankind pollutes the environment and unconcerned exploits the natural resources. Although some countries, companies and non-profit organizations have initiated a number of eko initiatives expressed in terms of “green” to take the necessary precautions still they are not enough. Therefore, it is necessary to develop a new way of production and consumerism habits regarding the environmental needs. This article, deal with the thematic works of some artists who draw attention to environmental pollution through trash, aims to raise awareness of garbage production by focusing on the effects of photographic art in an effort to improve human and nature life; examining what role it can play in terms of raising awareness of individuals and societies.

Giriş

Makineleşmiş endüstrinin başlangıcı olarak değerlendirilen Sanayi Devrimi, toplumsal yapıda ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel olarak büyük değişiklikler meydana getirmiştir. İnsan, rüzgâr, su, hayvan enerjisinden makinelere, küçük zanaat atölyelerinden büyük endüstriyel üretimlere geçişle birlikte kentler de yapısal ve işlevsel olarak hızlı bir dönüşüme uğramıştır. Çok daha fazla iş gücüne ihtiyaç duyan modern kentlerin nüfusunun hızlı bir şekilde artması sağlıklı yaşam koşullarını da beraberinde getirmiştir. Doğayı katleden devasa sanayi yapıları ve atıkları dışında, iş bulma umudu ve daha iyi yaşam kalitesine ulaşma çabası ile kentlere göç eden kitlelerin çarpık yapılaşmaları ve çöp üretimleri de doğal çevreye zarar vermiştir. Gün geçtikçe büyüyen ve hala göz ardı edilen çevre kirliliğinin bir sonucu olarak da ekolojik dengelerin bozulması, dünyanın ve insanlığın geleceğini büyük bir tehlikeye sürüklemektedir. Günümüzün en önemli sorunlarından birisini oluşturan çevre kirliliği ile ilgili bireysel ve toplumsal farkındalığın artırılarak küresel düzeyde çözümler üretilmesi gerekmektedir.

Clive Ponting, doğal kaynakların aşırı tüketilmesinin insanlık tarihindeki büyük uygarlıkları nasıl çöküşe uğrattığını ele aldığı “Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü” kitabında, bütün bitkiler ve hayvanların, varlıklarını sürdürbilmek adına farkında olmadan çevreyi değiştirdiklerini, fakat “varlığının bağlı olduğu ekosistemleri tehlikeye atma, dahası yok etme gücüne sahip tek canlı türü”nün insan olduğunu ifade etmiştir (2000: 15). Küresel ısınma, buzulların erimesi, mevsimlerin değişiklik göstermesi, ormanların katledilmesi, su ve hava kirliliği, vb. doğal çevrenin dinamiklerini bozan sorunlar büyüdükçe, doğanın kendisini yenileme gücü de insanın doğaya verdiği tahribat karşısında yetersiz kalmaktadır.

Toplumları ve işletmeleri “yeşil” politikalar uygulamaya teşvik eden veya zorlayan en belirleyici gücü, devletler ve onlara bağlı yasalar oluşturmaktadır. Çevre sorunlarını küresel boyutta, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel bağlamda ele alan ve günümüze kadar çok sayıda çevre sözleşmesinin gelişiminde önemli bir rolü olan “Birleşmiş Milletler Çevre Programı” (UNEP), 1972 yılında Stockholm’de gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı”nda kurulmuştur. UNEP, ulusal ve yerel hükümetleri ve sivil toplum örgütlerini harekete geçirerek, Dünyanın en temel sorunlarının çözümünde uluslararası standartlar ve ilkeler oluşturulmasını sağlamıştır.

UNEP’e yeni sorumluluklar getiren sözleşmeler arasında, Nesli Tehlike Altındaki Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine ilişkin CITES Sözleşmesi (1973), Vahşi Hayvanların Göçmen Türlerinin Korunmasına ilişkin Bonn Sözleşmesi (1979), Ozon Tabakasının Korunmasına ilişkin Viyana Sözleşmesi (1985), Ozon Tabakasını İncelten Maddelere ilişkin Montreal Protokolü (1987), Tehlikeli Atıkların Sınırlanması ve Bertarafının Kontrolüne ilişkin Basel Sözleşmesi (1989), Biyoçeşitlilik Sözleşmesi (1992), Belirli Tehlikeli Kimyasalların ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirime ilişkin Rotterdam Sözleşmesi (1998), Biyogüvenlik Cartagena Protokolü (2000), Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi (2001) yer almaktadır (TC Dışişleri Bakanlığı, 2011).

1987 yılında “Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu” (WCED) “Ortak geleceğimiz” başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Kritik küresel çevre sorunlarına yönelik yol gösterici ilkelerin geliştirildiği “Brundtland Raporu” olarak bilinen bu belgeye göre “sürdürülebilir kalkınma, bugünün gereksinimlerini gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını giderbilme yetisinden ödün vermeden karşılayan bir gelişim” olarak tanımlanmıştır. Raporda, daha sağlıklı bir dünyada yaşamak adına bir takım planlamaların yapılması gerekliliği üzerinde durulmuş ve bunlara ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur. Nüfusun, üretim ve tüketimin kontrol altına alınarak atık miktarlarının minimum seviyeye indirilmesi, özellikle ekosistemler üzerinde büyük kalıcı etkileri olan endüstriyel atıkların zararsız hale getirilmesi, doğal kaynakların dağılımında eşitliğin sağlanması, yoksulluğun azaltılması, ekonomik büyümenin çevre dostu teknolojilerle gerçekleştirilmesi için önlemler

alınması gerektiği vurgulanmıştır (Brundtland Report, 1987).

Sanatta Çevre Farkındalığı: Arazi Sanatı

Çevre kirliliğinin neden olduğu toplumsal sorunlar, özellikle 1960'lı yılların siyasi ve sosyal ayaklanmaları sürecinde sanatın da ilgilendiği önemli konulardan birisi haline gelmiştir. Bağımsızlıklarını ilan eden sömürge ülkeler; din, dil ve ırk ayrımına maruz kalmadan eşit ve özgür bir yaşam sürdürebilmek umuduyla sokaklarda eylemlerle gerçekleştirilen kitlesel başkaldırıları; doğayı yücelten Hippi hareketinin doğuşu, vb. çevreci politikalara karşı ilginin artmasını sağlayan koşulları oluşturmuştur. Aynı zamanda geleneksel fikirlere karşı ayaklanan dönemin Amerikalı ve Avrupalı kavramsal sanatçıları, eserlerin varlık sebeplerini sorgulayarak, ticarileşip meta haline gelen sanat yapıtını yok etmeye ve galeri mekânlarını terk etmeye çalışarak sanatın kapsamının daha da genişlemesini sağlamışlardır. Bu anlamda 1960'lı yıllar sanat(t)a alternatif hareketlerin kendini gösterdiği bir dönem olmuştur.

Amerika'da sanatın radikal söylemlerle tersyüz edildiği çalkantılı bu değişim döneminde ortaya çıkan Arazi (Yeryüzü / Toprak) Sanatı (Land / Earth Art) ya da Ekolojik Sanat (Ecological Art), atölyelerin, galerilerin, müzelerin sınırlayıcı çevresinden uzaklaşarak doğaya yönelik çalışmalar başlatmış; doğayı gözlemleme, deneyimleme, iyileştirme, vb. amaçlar etrafında çevresel tehlikeler konusunda toplumu bilinçlendirmek üzere aktif bir rol üstlenmiştir. İnsanların doğa ile olan ilişki(sizlik)lerini konu alan Arazi sanatçıları için yenile(n)me, geri dönüşüm, geçicilik, topografi, entropi, sosyal adalet, vb. kavramlar önemli hale gelmiştir. Bu bağlamda bazı sanatçılar çevreyle bütünleşmeyi amaçlayan yapıtlar üretirken, bazıları da çevreyi tamamen değiştirecek türde devasa uygulamalar

gerçekleştirmişlerdir. Lea Vergine Arazi Sanatını şu sözlerle tanımlamıştır:

Arazi Sanatı onsekizinci yüzyıl felsefi doktrini, dini bir doğa kültü, ya da çağdaş toplumun yapay yapısallaşmasından bir uzaklaşma anlamında natüralizme bir geri dönüş değildi; aksine, bu güçlere ilişkin bir kurtuluş güvencesi sağlanacağından emin olmaya adanmış bir çeşit sihirbazlık yöntemi idi. Arazi Sanatı ilk ortaya çıktığında bir alternatif veya karşı kültür; şiddet içermeyen, rekabetçi olmayan bir yaşam tarzı önerisi; duygusal değerlerin sosyalleşmesi; güzel doğanın bir teorisi; insanın yıkıcı niteliklerinin değil, yaratıcılığının bir konsantrasyonu ve tüketici toplumu tarafından adeta birbirine karşı yabancılaşmış olan bu yetilerinin yeniden eğitilmesi olarak yorumlandı. Her şeyden önce, sanat eserinin (galerilerin, müzelerin, özel açılışların, koleksiyoncuların, vs.) geleneksel ticarileştirilmesiyle mücadele etmek için bir girişim olduğu ortaya çıktı (1996: 138).

İnsanın doğa ile kurduğu bağları güçlendirmeyi hedefleyen bu hareket bağlamında, çoğunlukla açık alanlarda doğal malzemelerden yapılan, zamanla doğal koşullar sonucunda kendi kendine değişebilen ya da yok olabilen çalışmalar üretilmiştir. İzleyicilerin kolay kolay gidip göremeyeceği yerlerde gerçekleştirilebilen ve doğanın bir parçası haline gelerek mevsimlerle birlikte dönüşüme uğrayabilen bu tür yapıtların geçirdiği değişimleri görünür kılmak için de, fotoğraf ve video araçlarının belgeleme, çoğaltma ve paylaşma açısından önemli bir rolü olmuştur.

Michael Heizer, Robert Smithson, Robert Morris, Walter De Maria gibi Amerikalı sanatçılar yapıtlarını daha çok Nevada ve California'nın çöllük bölgelerinde gerçekleştirmişlerdir. Buralardaki uçsuz bucaksız boşluklar ve engelleyici mevzuatın bulunmaması sanatçıların doğal çevrede istedikleri boyutta –çoğu kez anıtsal- çalışmalarına olanak sağlamaktadır (Germaner, 1997: 45)

Robert Smithson'un (1938-1973) ifadesiyle Arazi Sanatında "fırçanın yerini buldozer almıştır. Göller, çöller, kumsallar, dağlar yeni manzara yaratmak için birer zemin olarak kullanılmıştır." (Kavrakoğlu, 2013). Smithson'un 1970 yılında Utah'daki Büyük Tuz Gölü kıyısında, terk edilmiş bir endüstriyel atık alanında gerçekleştirdiği "Spiral Jetty" (Spiral Dalgakıran) isimli çalışması, Arazi Sanatının en bilinen örneklerinden birisi olmuştur. Bir tür "ekolojik ıslah" olarak değerlendirilebilecek bu yapıt, doğaya karşı gerçekleştirilen sorumsuz bir davranışın ekosistem üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmeye çalışmaktadır. 450 metre uzunluğunda olan "Spiral Dalgakıran", kilomet

relerce öteden getirilen tonlarca taşla inşa edilmiş, zamanla biçimi ve rengi doğal faktörler sonucunda farklılıklar göstermiştir. Yapıtın mevsim değişikliklerine göre geçirdiği bu dönüşüm, sanatçının belli aralıklarla belgelediği fotoğraf ve video kayıtlarıyla gözler önüne serilmiştir (Holt-Smithson Foundation, 2001).

Michael Heizer'ın (d.1944) Nevada çölünde 1969-70 yıllarında gerçekleştirdiği "Double Negative" (Çift Negatif) isimli çalışması, 240.000 ton kaya ve kum taşının buldozerler aracılığıyla yerinin değiştirilmesiyle oluşturulmuştur. Sanatçının 1971 yılında başladığı ve halen devam eden "City" (Kent) isimli çalışması ise her biri yüzlerce tonu aşan devasa taş bloklardan meydana gelmektedir (Heizer, 2018). Andy Goldsworthy (d.1956) malzemelerini (taş, diken, buz, yaprak, dal, vb.) doğa içerisinde keşfedip, sanatında doğanın ona sunduğu fırsatları değerlendirirken, Lynne Hull (d.1956) bilim insanlarıyla işbirliği yaparak doğa içerisinde vahşi yaşam alanları oluşturmuştur. Joseph Beuys'un (1921-1986) "7000 Oaks" (7000 Meşe) isimli projesi kapsamında ise 1982-1987 tarihler arasında Kassel şehrine 7000 adet meşe ağacı dikilmiştir (Clark, 2004: 178). Norbert Lynton "Modern Sanatın Öyküsü" isimli kitabında Arazi Sanatı çalışmalarını şu sözlerle tanımlamıştır:

Eğer bu işler üzerinde iyice düşünürsek bunların, insanların ve maddelerin sömürülmesine karşı; 20. yüzyıl kentinin hemen tanınan özelliği olan inşa etme ve yıkmaya karşı; doğa ve zaman önünde insanın küstahlığına karşı duyulan birer tepki olduklarını anlarız (1991: 335).

Arazi Sanatında yapıt geleneksel sanatın beklentilerinin tam karşısında yer almaktadır. Doğa koşulları ya da başka insanların müdahaleleri çalışmaları değişikliğe uğratabildiği için yapıt tamamlanmış bir sonuçtan çok devam eden bir süreci içermektedir. Doğada bırakılan bir iz ya da tahrip edilen alanların iyileştirilerek doğaya yeniden kazandırıldığı bir tür kamusal hizmet olarak da değerlendirilebilmektedir. Arazi Sanatı, sanatta

çevre farkındalığı yaratmak adına gerçekleştirilen önemli bir başlangıcı temsil etmektedir.

Fotoğraflar Aracılığıyla Çevre Farkındalığı

Çevremizde hali hazırda var olan kirliliğin belge nitelikli doğrudan kayıtlarını, hemen hemen her gün televizyon ve gazete haberleri de dâhil olmak üzere birçok mecrada görebilmek mümkündür. Buna rağmen çevre kirliliği sorunlarına ilişkin uygulamalara bakıldığında, halen bireysel ve toplumsal olarak çevreye karşı yeterli bir duyarlılığın geliştirilemediği söylenebilmektedir. Bu anlamda bazı sanatçılar, tematik olarak üretilmiş fotoğraflar aracılığıyla insanların çevre farkındalıklarını ve duyarlılıklarını daha fazla arttırmaya çalışmışlardır. Bu projelerden bazıları teşvik edici olmalarının yanı sıra sosyal sorumluluk çalışmaları haline gelerek, bizzat çevre kirliliğini azaltan uygulamalara dönüşmüşlerdir. Örneğin Joachim Schmid, Barry Rosenthal, Alejandro Durán, Benjamin Von Wong, Gregg Segal, Philippe Echaroux ve Vik Muniz çevre kirliliğine çöpler üzerinden dikkat çeken projeleriyle, sanatın insan ve doğa yaşamını iyileştirme çabası içerisinde olan etkilerine odaklanmışlardır.

Joachim Schmid'in Çöp Fotoğrafları Yeniden İşleme Enstitüsü

1980'lerden beri "buluntu" fotoğraflar üzerine çalışmalar gerçekleştiren kavramsal sanatçı Joachim Schmid (d.1955), insanların fotoğraf atıklarını toplamakta ve onları bağlamlarını değiştirerek yeniden kullanmaktadır. Schmid, bu anlamda uzun yıllar içerisinde biriktirdiği atılmış negatiflerden, kontak baskılardan, test şeritlerinden, kimlik ve aile fotoğraflarından, saydamlardan, fotoğraf kabini çıktılarından, vb. kendisine büyük bir koleksiyon oluşturmuştur. Gündelik yaşamın keşfedilmeyi bekleyen gizemleriyle dolu bu fotoğraf çöplüğü, onun birçok projesine de kaynaklık teşkil etmiştir.

Fotoğraf 1: Joachim Schmid,
"Sokaktan Fotoğraflar: No.37",
Berlin, Ağustos 1987

Fotoğraf 2: Joachim Schmid,
"Sokaktan Fotoğraflar: No.629",
Berlin, Kasım 1999

Örneğin, 1982–2012 tarihleri arasında gerçekleştirdiği "Bilder von der Straße" (Sokaktan Fotoğraflar) isimli projesinde, kamusal alanda bulduğu her türlü fotoğrafı ya da fotoğraftan bir parçayı, nerede ve ne zaman bulduğunu belirten notlarıyla birlikte kronolojik bir sırada yeniden düzenleyerek sergilemiştir (Fot: 1-2). Sanatçının 1986 tarihli "FixFoto" (FotoOnar) isimli çalışması ise, Berlin'de fotoğrafların yapıldığı ve işlendiği bir laboratuvarın önünde bulduğu negatif bir şeritten üretilmiştir (Lumpenfotografie, 2016a).

Kuşkusuz her gün dünya çapında hayal edilemeyecek sayıda fotoğraf üretimi gerçekleştirilmektedir. Bu durum kaçınılmaz olarak büyük bir görüntü kirliliğini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca basılı fotoğrafların kimyasal süreçleri ve yüzeyleri de çevre için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle "eskileri kullanılıncaya kadar yeni fotoğraf yok" (Colberg, 2011) diyen Schmid, çöp haline gelen fotoğrafların ve negatiflerin kimyasal barındırmasından dolayı ekolojik bir tehlike oluşturmaması adına ve bunların güvenli bir şekilde geri dönüşümünü sağlamak amacıyla 1990 yılında "Kullanılmış Fotoğrafları Yeniden İşleme Enstitüsü"nü (The Institute for the Reprocessing of Used Photographs) kurmuştur. Enstitü, ihtiyaç duyulmayan her türlü fotoğrafın profesyonel olarak yeniden işlenmesi ve başka bir amaca hizmet

edebilmesi için gerekli tüm olanakları sunmakta, kullanılması mümkün olmayanları ise çevreye zarar vermeden imha etmektedir.

Fotoğraf 3-4: Joachim Schmid, "Fotogenetik Taslaklar", 1991

Schmid'in 1991 yılında gerçekleştirdiği "Photogenetic Drafts" (Fotogenetik Taslaklar) isimli çalışması (Fot: 3-4), bu enstitüye gönderilen, profesyonel bir fotoğraf stüdyosunun tekrar kullanılmalarını önlemek amacıyla keserek atık haline getirdiği negatiflerden oluşmaktadır (Lumpenfotografie, 2016b). Projesi kapsamında bir negatifin sağ tarafıyla, başka bir negatifin sol tarafını bir birine uyumlu gelecek şekilde bir araya getiren sanatçı, stüdyo atıklarını ikili portreler halinde yeniden kullanarak geri dönüşüme uğratmıştır. Dönemlerinin stüdyolarına, aydınlatmalarına, duruşlarına, kıyafetlerine, saç stillerine, vb. ilişkin birçok bilgi taşıyan bu fotoğraflar, bir o kadar da gizemlidirler. Seyircilerini, kimlik, hafıza, geçicilik, anonimlik, eser sahipliği, özgünlük, vb. kavramlar üzerine yeniden düşünmeye sevk etmektedirler.

Schmid, 1996–1997 tarihleri arasında gerçekleştirdiği "Photographic Garbage Survey Project" (Fotoğrafik Çöp Araştırma Projesi) çalışması kapsamında, Vigo (Mayıs, 1996), Paris (Haziran, 1996), Berlin (Ağustos, 1996), Zürih (Eylül, 1996), São Paulo (Kasım, 1996), San Francisco (Şubat, 1997), Rotterdam (Temmuz, 1997) şehirlerinde birkaç gün ya da bir hafta kadar konaklamıştır. Aynı bir dedektif

duyarlılığında, gittiği her şehirde konakladığı süre boyunca farklı güzergâhlarda yürüyüşlere çıkarak atılmış fotoğraflar arayan Schmid, buldukları üzerinden her şehir için ayrı bir rapor oluşturmuştur. Bazı şehirlerde atıkların çoğunu daha çok kimlik fotoğrafları (Paris) oluştururken, bazı şehirlerde ise polaroidler (San Francisco) ve albümler (Zürich) fazlalık göstermiştir. Ya da en az hasar almış fotoğraflara en çok Rotterdam'da rastlanmıştır (Lumpenfotografie, 2016c). Kentlerdeki bulguları haritalar üzerinden analiz eden bu raporlar, modern şehirlerdeki fotoğraf kirliliğinin istatistiksel bir değerlendirmesini de sunmaktadırlar.

Normal şartlarda sadece kişisel arşivlerde görülebilecek Schmid'in çöp fotoğrafları, izleyicilerini insanların özel hayatlarına ilişkin hikâyeler oluşturmaya sevk ederler. Belki de hatıralarını temsil eden fotoğrafları yırtarak ve atarak yok etmeye çalışan bu insanlar, hayatlarında hatırlamak istemedikleri belirli anları bu şekilde unutmaya çalışmışlardır. Ya da sadece bir takım olumsuz koşullar sonucunda fotoğraflarını kaybetmişler veya sahiplenmek istememişlerdir. Dolayısıyla bu fotoğraflar Schmid tarafından bulununcaya kadar başka başka sebeplerle de hasar görmüş olabilirler. Amatör fotoğrafçıların kanıt haline dönüştürmek istedikleri anılarına, dönemlerinin yinelenen kalıp değerlerine, vb. ilişkin bilgiler sunan bu fotoğrafların gerçek sahiplerini, içerisindeki kişilerin kimliklerini, neden çekildiklerini, terk edildiklerini ya da kaybedildiklerini bilmek pek mümkün değildir.

Fotoğraf 5-6: Joachim Schmid, "Belo Horizonte, Praça Rio Branco", 1992

Schmid'in 2014 yılında yayımlanan "Lambe Lambe" isimli kitabı, 1992-2002 tarihleri arasında Brezilya'da, Belo Horizonte şehrinin meydanlarında çalışan sokak fotoğrafçıların attığı negatiflerden oluşmaktadır (Fot: 5-6). Sokak fotoğrafçıları, kimlik kartları, sürücü ehliyeti, vb. çeşitli idari amaçlar için vesikalıklarını çekirmek isteyen kişilere, ticari fotoğraf stüdyolarına göre çok daha uygun fiyatlarda hizmet sunmuşlardır. Çoğunlukla meydanlarda çalışan bu fotoğrafçılar, son derece basit bir düzenele çektikleri negatifleri, müşterileri portreleri aldıktan sonra atmışlardır. Schmid, orada kaldığı süre boyunca her sabah erkenden, çöpçüler temizliğe başlamadan önce kalkarak bu negatifleri sokaklardan toplamış ve onları pozitif baskılara dönüştürerek yeniden değerlendirmiştir. Böylelikle sokak fotoğrafçıların çöpleri, Schmid'in hazineleri haline gelmişlerdir. Jim Casper'a göre Schmid, "çağdaş kültürü onun görsel artıklarıyla anlamaya çalışan bir modern zaman antropoloğudur." (Casper, 2013). Kavramsal sanatçı Joan Fontcuberta ise Schmid'in çalışmalarını şu sözlerle tanımlamıştır:

Schmid'in çalışmalarının kökeninde geç kapitalizmin paradigmatik etkileri olan atık ve çöp fikri vardır. Projeleri bir tür fotoğrafik ekoloji savunuculuğunu yapar ama onlar aynı zamanda yaratıcı deneyimin kendi değerleriyle de ilgilidir: birikim, şans, eser sahipliği, kalite ve özgünlük (Casper, 2013).

Schmid çöp haline gelen fotoğrafları yeniden kullandığı çalışmalarında, fotoğrafın günlük hayatta üstlendiği rollere, görüntü üretimi ve tüketiminin devasa boyutlarına yani görüntü kirliliğine ve kimyasal yapıları dolayısıyla da çevreye olan zararlarına dikkat çekmektedir.

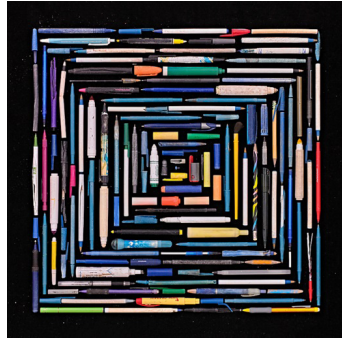
Rosenthal, Durán ve Von Wong'dan Kıyıları Vuran Çöpler

Fotoğrafçı ve heykeltıraş olan Barry Rosenthal, 2007 yılında başladığı "Found in Nature" (Doğada Bulunan) isimli projesinde, sahil kenarlarından (New York, New Jersey, Florida) topladığı binlerce çöpü fotoğraflara dönüştürerek

çevre kirliliğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Rosenthal kendi ifadesiyle zamanının çoğunu diz üstü botları ve eldivenleriyle kumsallarda çöp toplayarak geçirmektedir (Rosenthal, 2015). Bir koleksiyoner duyarlılığında bulduğu çöpleri biriktirmekte ve onları renk, tip ve / veya temaya göre yeniden sınıflandırarak ve düzenleyerek fotoğraflarını çekmektedir.

Fotoğraf 7: Barry Rosenthal, "Doğada Bulunan: Çatal Bıçak Kaşık", 2007

Fotoğraf 8: Barry Rosenthal, "Doğada Bulunan: Kalem ve Markerler", 2007

Rosenthal'ın "Pens and Markers" (Kalemler ve Markerler) isimli fotoğrafı, süreklilik arz edecek şekilde sıralanmış ve merkezden dışarı doğru büyüyen renkli kalemlerle hacim ve derinlik kazanan kare bir kompozisyonla oluşmaktadır (Fot: 8). Biçimsel yapısı, çoğunlukla geometrik kare formları kullanan De Stijl (1917-1931) sanat hareketinden ve 1960'lı yıllarda ortaya çıkan, geometrik şekiller, çizgiler kullanılarak göz yanılsamaları yaratan Optik Sanat (ya da kısa adıyla Op-Art) akımından etkiler taşımaktadır. Aynı zamanda Minimalizm ve geç-re-simsel soyutlamanın önde gelen ressamlarından Amerikalı Frank Stella'nın (d.1936) 1960'lı yıllarda ürettiği geometrik resimlerini de hatırlatmaktadır. Fakat Rosenthal'ın çalışması, sahil kenarlarından toplanan çöplerle oluşturulması dolayısıyla diğerlerinden farklı çevreci bir içerik kazanmıştır.

Meksika doğumlu New York'ta yaşayan sanatçı Alejandro Durán (d. 1974) ise, 2010-2014 tarihleri arasında gerçekleştirdiği "Washed Up" (Karaya Vurmuş) isimli çalışmasında, tüketim kültürünün dünyanın el değmemiş bölgelerine bile uzanabilen kıyı bölgeleri üzerindeki olumsuz etkilerine odak-

lanmıştır (Fot: 9-10). Durán bu proje kapsamında, dünyanın çeşitli bölgelerinde atılan ve okyanus akıntılarıyla birlikte Meksika'nın UNESCO Dünya Mirası listesinde koruma altında olan Sian Ka'an kıyılarına vuran deniz çöplerini toplamış, onları sahil şeridinde yeniden düzenleyerek fotoğraflarını çekmiştir (Durán, 2018).

Fotoğraf 9: Alejandro Durán, "Algas", 2013

Fotoğraf 10: Alejandro Durán, "Brotos (Shoots)", 2014

Doğa harikası Karayip kıyılarına vuran plastik kaplar, toplar, şişe kapakları, diş fırçaları, am-puller, vb. atıkların etraflarındaki doğal formlara uyumlu bir şekilde yerleştirildiği, gerçeküstü görünümüyle dikkat çeken bu fotoğraflar, aslında mevcut okyanus kirliliğinin gerçekliğini gözler önüne sermektedirler. Durán projesini şu sözlerle ifade etmiştir:

Bu proje boyunca, Sian Ka'an sahilinde karaya vuran altı kıtada elli ülkeden gelen plastik atık belirledim. Renge dayalı mekâna özgü heykeller oluşturmak için bu uluslararası atığı kullandım. [...] Gerçeküstü veya fantastik bir manzara yaratmanın ötesinde, bu enstalasyonlar mevcut çevre durumumuzun gerçekliğini yansıtır. Sonuçta ortaya çıkan fotoğraf serileri, el değmemiş arazilerin bile tek kullanımlık kültürümüzün geniş kapsamlı etkisinden kurtulmadığı tüketici hareketiyle yeni bir sömürgeleştirme biçimini gösteriyor (Jobson, 2015). Doğaya benzeyen formlar yaratarak bu çevresel felaketin gerçekliğini tasvir ediyorum (Schiller, 2015).

Denizlere ve sahillere atılan çöplere özellikle plastik şişeler üzerinden dikkat çekmeye çalışan bir diğer çalışmada Benjamin Von Wong ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Şişelerin toplanıp temizlenmesinden kostüm tasarımlarına kadar birçok kişinin görev aldığı "Mermaids Hate Plastic" (Deniz kızları Plastikten Nefret Eder) isimli bu projede, masalsı bir varlık olan deniz kızı, deniz görünümü verilen 10.000 pet şişe içerisinde fotoğraflanmıştır (Fot: 11-12). Bu rakam, 60 yaşındaki bir kişinin yılda ortalama 167 pet şişe kullandığı varsayımıyla, hayatı boyunca yaklaşık 10.000 pet şişeye çevre

kirliliğine katkıda bulunduğu düşüncesi üzerinden belirlenmiştir (Von Wong, 2017). Wong, okyanus kirliliğinin bu ölçüde devam ettiği takdirde çok da uzak olmayan bir gelecekte birçok canlı türünün sonunu getireceğini, hatta denizlerde balıklardan daha çok plastik çöplerin olabileceğini vurgulamaya çalışmıştır.

Fotoğraf 11-12: Benjamin Von Wong, "Deniz kızları Plastikten Nefret Eder", 2016

"Ama bunu değiştirebiliriz." diyen Wong, projesi kapsamında "change.org" internet sitesi üzerinden bir kampanya başlatmıştır. Sitede belirtildiği üzere kampanyaya bu güne kadar 16.397 destekçi ulaşmıştır. Wong, sitesi üzerinden izleyici ve destekçilerine şu çağrılarda bulunmuştur:

Cüzdanlarımızla oy kullanabilir ve tek kullanımlık olmayan ürünler satın almayı seçebilir ve çevreyi önemseyeceğimizi şirketlere gösterebiliriz. [...] Şu anda, kendi kupalarını veya şişelerini yanlarında taşıyarak yeniden kullanılabilir hale getirmek için çaba gösteren bireylerin bir devrimi var. Sana çok pahalıya mal olmayacak. Hayatımızdaki plastik miktarını azaltmak için basit bir söz verin ve arkadaşlarınızın da size katılmasını söyleyin. Bunu gezege için, çocukların için... Ve deniz kızları için yapın. [...] Fark yaratmak için bugün yapabileceğiniz 3 şey: Kendinize yeniden kullanılabilir bir şişe alın. Pahalı olmak zorunda değil, Refillit gibi yenilikçi genç şirketlere dikkat edin! Faydalı yolculuğunuzda plastik poşet, pipet

veya mikroskobik su şişesi olsun, size sunulan bir sonraki plastik parçayı kabul edip etmeyeceğinizi düşünün. Plastik kirliliği hakkında bazı korkunç gerçekleri öğrenin ve bir sonraki içeceğinizi veya kahvenizi aldığınızda arkadaşlarınıza söyleyin! (Von Wong, 2018).

Rosenthal, Durán ve Von Wong'un kıyılara atılan ya da denizlere atılıp kıyılara vuran çöplerle gerçekleştirdikleri bu çalışmaları, denizlerin ve sahillerin daha iyi korunması gerektiği doğrultusunda uyarılar içermektedirler.

Gregg Segal'den Çöpün Yedi Günü

Gregg Segal, 2014 yılında gerçekleştirdiği "Seven Days of Garbage" (Çöpün Yedi Günü) isimli projesinde, izleyicisini "haftalık ne kadar çöp üretebiliriz?", "ürettiğimiz bu çöpler nereye gider?" ve "onları koyacak yerler tükendiğinde ne olur?" gibi sorulara yönelterek, tüketim ve evsel atıkların boyutlarına dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Segal bu çalışmasında, ABD'nin Kaliforniya eyaletinde ve Los Angeles'ın kuzeydoğusunda yer alan yaşadığı Pasadena şehrinin çevresel faktörlerini (deniz, göl, sahil ve orman) bahçesinde kurduğu stüdyosunda yeniden oluşturarak, komşularını, arkadaşlarını ve ailelerini bir hafta boyunca biriktirdikleri çöpler arasında fotoğraflamıştır. Milyarlarca yaşamın içerisinde sadece otuzunu gösteren bu fotoğraf serisi ilk bakışta eğlenceli bir proje gibi görünse de, insan nüfusunun yoğunluğu düşünüldüğünde endişe verici bir manzaraya dönüşmektedir.

Fotoğraf 13: Gregg Segal, "Çöpün Yedi Günü: Gregg, Hank and Dani", 2014

Fotoğraf 14: Gregg Segal, "Çöpün Yedi Günü: Adam, Atticus, Archer and Amanda", 2014

Öncelikle kendisi ve ailesini su üzerindeki çöpleri içerisinde belgeleyen Segal (Fot: 13), bazı insanların fikir ve davranışlarını değiştirebilmek için bu projeyi gerçekleştirdiğini söylemiştir (The Annenberg Space for Photography, 2014). Segal fotoğraflarında, alınıp kullanıldıktan sonra atılan çöp tüketiminin haftalık miktarına ilişkin görsel bir belge oluştururken, aynı zamanda portelerini çektiği kişilerin hissettikleri duyguları da göstermeyi amaçlamıştır. Bir haftada tükettikleri ve ürettikleri çöp karşısında şaşırdıklarını ifade eden bu insanlar, biriktirdikleri kokuşmuş çöpler içerisinde poz vermeyi ve kendileriyle çöpleri üzerinden yüzleşebilmeyi kabul ederek cesur bir davranış sergilemişlerdir.

Segal bu çalışmasının nasıl ortaya çıktığını ve neden gerçekleştirildiğini röportajındaki şu sözlerle ifade etmiştir:

Çöpleri göz ardı etmek kolaydır. Bildiğiniz üzere onları üretir ve atarız. Görüş alanımız dışında olduğu zaman, zihninizin de dışındadırlar. Eğer çöplerinin içerisinde uzanırsan, onları görmezden gelmenin zor olacağını düşündüm. Büyürken karşı sokağımda yaşayan bir komşum vardı ve her hafta bir çöp dağı üretiyorlardı ve ben de bir çocuk olarak bu gördüğüm çöp yığını karşısında hayrete düşüyordum. Ve tüm bu çöplerin dünyanın neresine gittiğini düşünüyordum. Bunca yıl sonra bile çöpler hakkında hala endişe duyuyorum. Geçen yıl bu problemi görmezden gel-

menin imkânsız hale getireceğini düşündüğüm bir proje yaptım ve böylece arkadaşlarıma, ailelerime, komşularına çöplerini biriktirmelerini ve sonra onların üzerine yatarak fotoğraf çekilmelerini rica ettim (CBC News, 2015). Atık sorununu kişiselleştirerek, kendimle başlayarak ve oradan dışarıya doğru yönelerek, bazılarının krizi hafifletmek için küçük adımlar attığını gördüm. Çöpün Yedi Günü'nde oluşturduğum fotoğraflardan yansıyanları, sadece atıklarımızın değil, aynı zamanda da bir parça evrimleşebilecek değerlerimizin arkeolojik bir kaydı olarak görüyorum (Segal, 2017).

Fotoğrafları bir çeşit "an arkeolojisi" olarak değerlendiren ve kültürü keşfetmek için bir araç olarak kullanan Segal çalışmalarına, kültürel geçmişimizi, değişimlerimizi ve birbirleriyle ilişkilerini inceleyen bir arkeoloğun; kimliğimizi, davranışlarımızı, rollerimizi, inançlarımızı ve değerlerimizi araştıran bir sosyoloğun duyarlılığıyla yaklaşmaktadır. Segal'ın "Çöpün Yedi Günü" fotoğrafları, içindekilerin hayat tarzlarının birer belgeleri olmalarının yanı sıra günümüzün değer yargılarının da birer göstergeleri haline gelmişlerdir. Birçok mecrada yayımlanarak, bireyleri kendi çöp üretimleri doğrultusunda bilinçlendirmek adına önemli bir rol üstlenmiştir.

Philippe Echaroux'un Rüyadan Sonrası

Fransız fotoğrafçı Philippe Echaroux (d.1983), 2017 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaliforniya eyaletinde yer alan Los Angeles şehrinde gerçekleştirdiği "After the Dream" (Rüyadan Sonra) isimli çalışmasıyla çevre sorunları üzerine farkındalık yaratmayı amaçlamıştır (Fot: 15-16). İspanyolca "Melekler" anlamına gelen malsı Los Angeles şehri sokaklarında rastlaştığı kişilerin portrelerini çeken Echaroux, ardından aynı sokaklardan topladığı çöpleri, yeniden düzenleyerek o bölgenin kent manzaraları önünde ipe sarkıtmış (ya da tellere tutturmuş) ve çektiği portreleri de projektörle üzerlerine yansıtarak fotoğraflarını çekmiştir.

Echaroux bu çalışmasını nasıl gerçekleştirdiğini anlattığı belgeselinde, projesinin internet sayfasına yönlendirerek seyircilerini bu çalışmaya bizzat katılmaya davet etmektedir. Böylelikle genç nesillerin çevrelerinden mümkün olduğu kadar

çöp toplayarak ve bu topladıkları çöpleri de bir sanat yapıtına dönüştürmelerini teşvik ederek, çevrelerine karşı daha duyarlı davranmalarına yönelik bir girişim başlatmıştır. Katılımcılarını, grup olarak daha eğlenceli olabileceğini öğütleyerek çöp toplamaya, arkasından topladıkları bu çöpleri keserek, boyayarak, yapıştırarak, vb. yeniden şekillendirmelerine ve son olarak da topladıkları çöpleri sayısal olarak belirterek ürettikleri çalışmaları site üzerinden paylaşmaya çağıran bu siteye göre, proje kapsamında bugüne kadar 31654 adet çöp toplanmıştır (Echaroux, 2017).

Fotoğraf 15-16: Philippe Echaroux, "Rüyadan Sonra", 2017

Vik Muniz'in Çöp Fotoğrafları

Vik Muniz (d.1961) 2008 yılında başladığı "Pictures of Garbage" (Çöp Fotoğrafları) isimli projesi kapsamında, Brezilya'da Rio de Janeiro'nun çöplerine ev sahipliği yapan ve günlük gelen miktar bakımından dünyanın en büyük çöp sahalarından birisi sayılan Jardim Gramacho'da çalışan "katar"ların¹ portrelerini çekmiştir. Daha sonra "katar"ların aynı çöplükten topladıkları kâğıt, plastik, cam, metal, vb. geri dönüşümlü malzemeler ile bu portreleri yeniden düzenleyerek tekrar fotoğraflamıştır (Muniz, 2018). Örneğin Katador Tião'nun portresi, çöpler kullanılarak Fransız ressam Jacques-Louis David'in Jean-Paul Marat'ın ölümünü konu alan resmine (La Mort de Marat / Marat'ın Ölümü, 1793) dönüştürülmüştür (Fot: 18). Her biri büyük prodüksiyon ve emek gerektiren bu çalışmalar, çöp toplama sistemlerinin yetersizliklerinden kaynaklanan çevresel ve toplumsal sorunlardan, iş-

sizlik ve sosyal eşitsizliğe kadar bir çok konuya dikkat çekmektedirler.

Muniz, Brezilya'da yaşarken ayırmaya çalıştığı bir kavgada varlıklı bir adam tarafından silahla vurularak tesadüfen kazandığı para sayesinde 1983 yılında Amerika'ya taşınmıştır. Hayatını kökten değiştiren bu olayın öncesinde ise çöp temizleyerek gelir elde ettiği bir dönemi olmuştur. Geçmişine olan duyarlılığını atıklar üzerine gerçekleştirdiği projelerine taşıyan; şeker, kablo, çikolata şurubu, fıstık ezmesi, pamuk, tel, oyuncak, çöp, vb. gündelik malzemeleri belirli fikirler çerçevesinde fotoğraflara dönüştüren sanatçı, çalışmalarıyla "bir grup insanın her gün içli dışlı oldukları malzemeleri kullanarak hayatlarını değiştirmek" istediğini söylemiştir (Walker vd. 2011).

Fotoğraf 17: Vik Muniz, "Mother and Children (Suellen)", 2008

Fotoğraf 18: Vik Muniz, "Marat (Sebastião)", 2008

Geri dönüşüm şirketleri ve toptancıları piyasasının ihtiyaçlarına göre kararlaştırılan ve içeriklerine göre tek tek ayrıştırılarak istiflenen bu çöpler diyarı, büyük bir geri dönüşüm sanayisi oluşturmaktadır. Sadece buradan günlük 200 ton kadar malzeme çıkartılmaktadır. Varoş mahalleleriyle çevrili, uyuşturucu trafiğinin işlediği, büyük sağlık sorunlarının olduğu bu bölgede, toplumdan izole bir hayat süren insanlarla birlikte böylesine bir çalışma gerçekleştirmek büyük bir emek gerektirmiştir. Muniz, projesiyle ilgili şu ifadelerde bulunmuştur:

Sanatını, sosyal projelerle harmanlama deneyimindeki ana olgu insanları bulundukları yerden iki dakikalığına da olsa uzaklaştırabilmek. Ve onlara farklı bir dünya, farklı bir yer gösterebilmek. Bulundukları yerden bakabilecekleri bir yer olsa bile fark etmez. Sanat her şeyi değiştirir. Bu çalışmayla sanatın insanları nasıl değiştirebildiğine tanıklık etmek istiyorum. [...] Yokluk içinde büyüdüüm ama artık insanlara yardım edebilecek noktaya ulaştım. Buradaki toplayıcıların portrelerini yapıp satmak istiyorum. Portrelerin satışından elde edilecek tüm gelir size verilecek. Böylelikle toplayıcıların yaşamalarını kolaylaştırmak için bir şeyler yapabileceksiniz (Walker vd. 2011).

Muniz'in Katadorları, birçok ülkede sergilenerek dünya çapında tanınırlık kazanmışlardır. Bu doğrultuda hayatları da büyük ölçüde değişime uğramıştır. İçinde yer aldıkları bu proje aynı zamanda 2010 yılında bir belgesel haline getirilmiştir. Lucy Walker, Karen Harley ve João Jardim'in yönetmenliğini yaptığı "Çöplük" (Waste Land), Vik Muniz'in Brooklyn'deki evinden memleketi Brezilya'da yer alan Latin Amerika'nın en büyük çöplüğüne kadar süren yolculuğu ile projenin gelişim ve oluşum aşamalarını konu almaktadır. Büyük övgüler ve ödüller toplayan bu çalışma, 2011 yılında En İyi Belgesel dalında da Oscar'a da aday gösterilmiştir.

Muniz fotoğraf satışlarından elde ettiği gelir ve film yapımcıları ile birlikte işçi kooperatifine 276.000 dolarlık bir bağışta bulunmuştur. Muniz, proje ekibi, katılımcıları ve başkan Tiao'nun çabaları sayesinde bu çöplükte çalışan 2500 toplayıcıyı temsil eden "Jardim Gramacho Toplayıcılar Derneği"ne, toplayıcıların dönüşümüne katkı sağlamak amacıyla eğitim ve beceri geliştirme desteği sağlanmıştır. Bu doğrultuda derneğe bir eğitim merkezi açılmış ve bilgisayarlı resmi bir kütüphane kurulmuştur. Dernek, "geri dönüşümlü malzemeleri toplayanlar hareketi" olarak hem ulusal hem de uluslararası alanda tanınırlık kazanmıştır (Walker vd. 2011).

Sonuç

Sonuç olarak, Schmid, Rosenthal, Durán, Wong, Segal, Echaroux ve Muniz çöpleri yeniden kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarıyla, tüketimin ve çöp üretiminin devasa boyutlarına; çöp atma, toplama, geri dönüştürme ve imha etme sistemlerinin yetersizliklerine; çevreye olan zararlarına

ve daha iyi korunmadığı sürece doğal yaşamın yok olacağına dikkat çekerek, çevre farkındalığı kazandırmayı amaçlamışlardır. Sanatın çevre kirliliği ile ilgili birey ve toplumları bilinçlendirmek anlamında nasıl bir rol üstlenebileceğini gösteren bu çalışmalar, izleyicilerini doğaya karşı daha duyarlı ve dayanışma içerisinde olmaları gerektiği doğrultusunda yeniden düşünmeye teşvik etmişlerdir. Çöpleri sadece başkalarının problemi olarak görmekten vaz geçip, kendi çöp üretimlerimiz doğrultusunda çevreye daha az zarar vermek adına küçükte olsa bir şeyler yapmaya çabalamamız gerektiği çok açıktır.

Kaynakça

Brundtland Report (1987). "Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future" (14 Nisan 2013) 26 Mart 2018. https://www.are.admin.ch/are/en/home/sustainable-development/international-cooperation/2030agenda/un_-milestones-in-sustainable-development/1987--brundtland-report.html

Casper, Jim. "Celebrating Photographic Garbage: Photographs found by Joachim Schmid". (2013) 24 Mart 2018. <https://www.lensculture.com/articles/joachim-schmid-celebrating-photographic-garbage>

CBC News: The National. "7 Days of Garbage" (30 Kasım 2015) 22 Şubat 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=XbLeEYQnK0M>

Clark, Toby. Sanat ve Propaganda. Çev. Esin Hossucu. İstanbul: Ayrıntı Yay, 2004.

Colberg, Joerg. "Review: Joachim Schmid - Photoworks 1982-2007" (2011) 26 Mart 2018. http://jmcolberg.com/weblog/2011/09/review_joachim_schmid_photoworks_1982-2007

Durán, Alejandro. "Washed Up" (2018). 05 Nisan 2018. <http://www.alejandroduran.com>

Echaroux, Philippe. "After the Dream" (2017) 20 Mart 2018. <https://www.afterthedream.org/copie-de-accueil>

Echaroux, Philippe. "After the Dream" (2017) 20 Şubat 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=TfarPHzMX2Q>; <http://www.krop.com/paintingwithlights/#/442085/>; <https://www.afterthedream.org/copie-de-accueil>

Germaner, Semra. 1960 Sonrası Sanat: Akımlar, Eğilimler, Gruplar, Sanatçılar. İstanbul: Kabaalçı Yayinevi, 1997.

Heizer, Michael. "Double Negative" / "City" (2018). 22 Mart 2018. <http://doublenegative.tarasen.net/double-negative/>; <http://doublenegative.tarasen.net/city/>

Holt-Smithson Foundation. "Spiral Jetty" (2001) 06 Nisan 2018. https://www.robertsmithson.com/earthworks/spiral_jetty.htm

Jobson, Christopher. "Washed Up: Alejandro Duran's Site-Specific Found Plastic and Trash Installations" (18 Eylül 2015) 15 Mart 2018. <http://www.thisiscolossal.com/2015/04/washed-up-alejandro-duran/>

Kavrakoğlu, Fisun. "Çağdaş Sanata Varış 186 | Arazi Sanatı / Toprak Sanatı / Ekolojik Sanat" (2013) 10 Nisan 2018. <http://blog.kavrakoglu.com/tag/cikis-noktalari/>

Lumpenfotografie. "Bilder von der Straße / FixFoto" (01 Ocak 2016a) 26 Mart 2018. <http://www.lumpenfotografie.de/2006/01/01/bilder-von-der-strasse-1982-2012/>; <http://www.lumpenfotografie.de/2006/01/01/fixfoto-1986/>

Lumpenfotografie. "Photogenetic Drafts" (01 Ocak 2016b) 26 Mart 2018. <http://www.lumpenfotografie.de/2006/01/01/photogenetic-drafts-1991/>

Lumpenfotografie. "Photographic Garbage Survey Project" (01 Ocak 2016c) 27 Mart 2018. <http://www.lumpenfotografie.de/2006/01/01/photographic-garbage-survey-project-1996-1997/>

Lynton, Norbert. Modern Sanatın Öyküsü. Çev. Prof. Dr. Sadi Öziş. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.

Muniz, Vik. "Pictures of Garbage" (Şubat 2003) 16 Nisan 2018. https://www.ted.com/talks/vik_muniz_makes_art_with_wire_sugar?language=tr#t-7126

Muniz, Vik. "Pictures of Garbage" (2018) 15 Nisan 2018. <http://vikmuniz.net/gallery/garbage>

Ponting, Clive. Dünyanın Yeşil Tarihi: Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü. Çev. Ayşe Başçı-Sander. İstanbul: Sabancı Ü.Y.E., 2000.

Rosenthal, Barry. "Found in Nature" (2015) 12 Nisan 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=OFxD78LkJFA>

Rosenthal, Barry. "Found in Nature" (2017) 12 Nisan 2018. <http://barryrosenthal.com/found-in-nature/>

Schiller, Jakob. "Mexico's Ugly Ocean Trash, Transformed Into Treasure" (06.15.15) 17 Mart 2018. <https://www.wired.com/2015/06/alejandro-duran-washed-up/>

Segal, Gregg. "7 Days of Garbage" (2017) 22 Şubat 2018. <https://www.greggsegal.com/About/Biography/1/caption>

Segal, Gregg. "7 Days of Garbage" (30 Kas 2015) 22 Şubat 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=XbLeEYQnK0M>

Stead, Helen. "Joachim Schmid: Found Photography, 1982–ongoing: Bilder von der Straße"

(2011) 25 Mart 2018. <http://thecreativediarist.com/2011/11/02/joachim-schmid-found-photography-1982%E2%80%93ongoing-bilder-von-der-strasse>

TC Dışişleri Bakanlığı. “Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)” (2011) 16 Mart 2018. <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa>

The Annenberg Space for Photography. “Gregg Segal on Photographing Seven Days of Garbage” (23 Ekim 2014) 03 Mart 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=jOYonO4Znt0>

Vergine, Lea Art on the Cutting Edge: A Guide to Contemporary Movements, Italy: Skira paperbacks, 1996, 135-147

Von Wong, Benjamin. “Mermaids Hate Plastic: Pledge to Re-Use” (2018a) 11 Mart 2018. <https://www.change.org/p/i-pledge-to-re-use-because-mermaids-hate-plastic>

Von Wong, Benjamin. “Mermaids Hate Plastic” (2018b) 11 Mart 2018. <https://blog.vonwong.com/mermaidplastic/>

Walker, Lucy ve Harley, Karen, yön. “Çöplük” (Waste Land). DVD. Brazil | UK: O2 Filmes film production, 2011.